

“Ik ben van Luxembourg”

door

Luc DEVOLDERE

Summary

Beware of rhetoric when the word “Europe” pops up. Europe does not exist. Paris and Rome do. Europe is Robespierre and Francis of Assisi, a Jesuit college and the First World War. If Europe means anything, it is bound to be this juxtaposition of particular things, idiosyncratic codes and traditions. And languages. Indeed, how does one keep one’s footing in the European Babel? Latin and French have had their momentum. Today English rules. Let’s be clear about the issue: English is necessary, but will never be sufficient. We are doomed to accept pluriformity of idioms, linguistic confusion and their benefits. We are condemned to live by our own language when it really comes to the crunch.

Volgens Milan Kundera is een Europeaan iemand die heimwee heeft naar Europa. Europa is dan ook achterstevoren gemaakt: van kolen en staal tot economische en sinds 1 januari 2002 ééngemaakte monetaire ruimte. Terwijl het Europa van de geschiedenis en de cultuur achterophinken. Om van het sociale en politieke Europa maar te zwijgen. Cioran had het over de vloek die Europa getroffen heeft: op het eind van zijn bloei brengt het alleen nog zakenlieden voort, kruideniers en sjacheraars met lege blik en verstorven glimlach. *Est-ce à cette vermine que devait aboutir une civilisation aussi délicate, aussi complexe?* (in *Lettre à un ami lointain* uit *Histoire et Utopie* (1960))

Het laatste gedicht van Marsman voor hij verzwolgen werd door de Noordzee in 1940 was een ode aan de Middellandse Zee, de zee die door elke Europeaan geadopteerd zou moeten worden:

Wie schrijft, schrijv' in den geest van deze zee,
of schrijve niet; (...)

zolang de europese wereld leeft
en, bloedend, droomt den roekelozen droom
waarin het kruishout als een wijnstok rankt,
rust hier de bron, zweeft boven déze zee
het lichten van den creatieven geest.

Hoe zit het met die "creatieve geest"? Is die nu geweken, zoals Huizinga al vreesde in zijn beroemd exordium van *In de schaduwen van morgen* (1935)?

Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het. Het zou voor niemand onverwacht komen, als de waanzin eensklaps uitbrak in een razernij, waaruit de arme Europeesche mensheid achterbleef in verstomping en verdwazing, de motoren nog draaiende en de vlaggen nog wapperende, maar de geest geweken.

Europa is een *Grand Hotel*, langzaam op drift, waar men, wachtend op de barbaren, de kraan laat lopen omdat de reis toch betaald is. Zo zou iemand de zoveelste beschouwing over de *Untergang des Abendlandes* kunnen beginnen, al dan niet aangevuld met een ronde tafel over de "uitdagingen" waarvoor we staan.

Enzovoort. Het genre bloeit. Niets zo beroezend als de retoriek, bedreven rond het gouden kalf "Europa", die Europa aan het gezicht onttrekt. Het is een verdachte retoriek.

Je kunt het genre natuurlijk ook vriendelijker beschouwen als een taalspel. Een min of meer gesloten systeem, een jargon voor colloquia en Europacolleges.

Vroeger gebruikte ik het volgende taalspel om de Europese geest op te roepen:

Europa is groot geworden door een vruchtbaar mengsel van ratio en tolerantie. Het heeft de vrijheid bedacht, verheerlijkt maar ook afgebakend; de *humanitas* omschreven, de waardigheid van het individu geponeerd, maar ook de mens schaamteloos vergoddelijkt; duizelingwekkende techniek voortgebracht, maar ook de bom; wetenschappelijke zekerheid, maar ook radicale twijfel en scepsis. Tot en met de twijfel aan zichzelf. Op haar markten is het kille kapitalisme geperfectioneerd maar ook de genereuze solidariteit beleefd. Haar denkers hebben het totalitaire én relativistische avontuur tot het bittere einde doorgedacht. Europa heeft het geweld in al zijn vormen beoefend, en het op de meest radicale manier afgewezen. Het heeft zich wreed getoond en tegelijk, in al zijn verscheurdheid, een leer van vergeving hardnekkig en oprecht voortgehouden. Het heeft de wereld veroverd en weer verloren.

HET SCHEERMES VAN OCKHAM

Zo kon ik blijven doorgaan. Nu zie ik ons continent eerder als een anagram: *Europa = aporie*. Of zo: *Europa bestond tot het woord in gebruik werd genomen of Het is heel Europees te twij-*

felen aan het bestaan van zoiets als Europa. En: Misschien moeten we er eens een eeuw over zwijgen, misschien bestaat het dan weer.

Ik stel voor embargo's af te kondigen op grote woorden die louter stemverplaatsingen zijn, *flatus vocis*. De Europese "creatieven geest" van Marsman en Huizinga is een lege huls. Hun taalspel werkt niet meer. Platonische categorieën hebben afgedaan. De Rede heet nu bescheiden "redelijkheid", en tolerantie is een dagelijkse hypothese: ze bestaat als ze werkt. "Creativiteit" is een woord dat managers en vormingswerkers kapotgebruikt hebben. Ik denk dat geen enkele dichter het de eerste vijftig jaar nog in de mond neemt.

We hebben in Europa grote behoefte aan een Europese uitvinding die luistert naar de naam "het scheermes van Ockham": *Entia non sunt multiplicanda sine necessitate*. Je moet geen zijnden vermenigvuldigen, klonen als het niet echt nodig is. We hebben met andere woorden behoefte aan een nominalistische kuur. Nominalisten geloven alleen in particuliere dingen en daden, hier en nu. Deze tafel, deze roos, niet dé tafel, dé roos. Die abstracta zijn pure namen, *nomina*.

Laten we de kuur even los op het begrip, de stoplap "Europa": alleen in een onuitputtelijke nevenschikking van particuliere tradities, codes, rasters wordt iets als Europa tastbaar. Europa is dan niet meer of minder dan een werkhypothese.

Voorbeelden:

Europa bestaat niet, maar Rome en Parijs wel.

Europa is Robespierre en Franciscus van Assisi, een jezüeten-college en de Eerste Wereldoorlog.

De nieuwe Eurobiljetten zijn overigens symptomatisch voor het fletse Europa dat men ons wil aanpraten: met bruggen die niet op de Pont du Gard mogen lijken en vensters die niet mogen uitkijken op de Taag.

Laat ik uit de onoverzichtelijke nevenschikking van tastbare particularia die aan de limiet een soort "Europa" opleveren er één uitkiezen: taal. Veeleer: talen.

En ik zal in het vervolg proberen het woord "identiteit" te vermijden. De Nederlandse historicus Kossmann had het naar aanleiding van "identiteit" namelijk over "een enorme kwal op het strand": "Loop er liever met aandacht omheen, bekijk het van alle kanten maar stap er niet in".

ANEKDOTEN

Ik wil liever anekdoten vertellen.

“Tu quoque fili mi”, “Jij ook, mijn zoon” zei Caesar verrast tot Brutus toen die opdook aan zijn zijde met een mes. Alleen zei Caesar het wel in het Grieks: “Kai su teknon”. Er wordt geredelijk aangenomen dat we in het uur van onze dood teruggrijpen naar onze moedertaal. Was die dan Grieks voor Caesar? Of was Grieks voor de tweetalige Romeinse elite van zijn tijd nu eenmaal, naast de taal van de hogere cultuur (literatuur, wetenschap, filosofie) - Grieks had de status die Frans lang gehad heeft in Vlaanderen -, ook die van de intimiteit (*teknon* kan daarop wijzen: “kind”)?

Erasmus, die in het Latijn was gaan spreken, schrijven en denken, keerde op zijn sterfbed in Basel terug naar zijn moedertaal. De laatste woorden van de grote Rotterdammer zouden “Liewer Gott” geweest zijn, in de transcriptie van de Duitse humanist Beatus Rhenanus.

De Roemeen Emile Cioran arriveerde in 1937 in Parijs met een beurs van het *Institut Français* te Boekarest. Hij is er gebleven. In '49 verscheen zijn eerste boek in het Frans, *Précis de décomposition*. Hij herschreef het viermaal en heeft nooit verheeld hoeveel moeite het Frans hem kostte. Een eenarmige Bask uit het Quartier Latin was zijn spraakleraar. Deze fanatieke purist sprak de ouderwetse schrijftaal, corrigeerde op straat de grammaticale fouten van de hoeren en stortte zijn geraffineerde vunzigheden over hen uit. Cioran was zijn hardnekkige leerling. Zoals Nabokov en Conrad voor hem, heeft Cioran dus zijn moedertaal voor een andere taal ingeruild. Hij heeft over die ruil behartenswaardige dingen gezegd. Zijn taal verloothenen is van identiteit veranderen, heet het, heroïsch verraad plegen. Voor een schrijver betekent het een liefdesbrief schrijven met een woordenboek naast zich. Het Frans, “een mengsel van dwangbuis en salon”, noemt hij onbenaderbaar, te nobel en gedistingeerd voor een primitief uit de Balkan. Merkwaardig genoeg heeft hij ooit bekend dat een echte schrijver zich in zijn moedertaal opsluit: hij beperkt zich uit zelfverdediging, want er is niets dat het talent zozeer vernietigt als een te grote openheid van geest. Cioran heeft ondubbelzinnig gekozen voor het geschreven Frans van de achttiende eeuw, het perfecte en transparante idioom van de salons waar, beweert hij, een grammaticale fout je compromitteerde. Even vaak heeft hij gefulmineerd tegen de dodelijke strengheid van de syntaxis, de verblindende klaarte van het Cartesiaanse Frans, waarachter niets

schuilgaat. Hij beschouwde het als een oefening in ascese die indruiste tegen zijn mateloze en duistere, "Skythische" aard. Zijn accent heeft hij bij het spreken nooit verloren, en misschien is stilistisch zuiver schrijven een wraakneming voor het gestamel waartoe sommigen gedoemd blijven, bekent hij ergens. Wie, gewapend met woordenboeken, met een taal worstelt, bewaart een afstand. De taal blijft een tweede persoon, die men nederig benadert. De woorden blijven altijd enigszins vreemd: ze drukken tegelijk meer en minder uit dan voor de moedertaalspreker die er niet zo over nagedacht heeft. Zo wordt de etymologie van een woord bewuster beleefd. Men gaat ontegenzeggelijk kunstmatiger met het taal materiaal om. Neofieten zijn de trouwste dienaars van een geloof. Het zijn vaak de nieuwkomers die een taal, een cultuur in stand houden. Een volk is in volle decadentie als het niet meer gelooft in zijn eigen taal, schrijft Cioran. Als het ophoudt te denken dat zijn taal de opperste vorm van de uitdrukking, de taal zelf is. De glorie van het Frans werd zo door een statenloze gediend. Cioran heeft asiel gezocht en gevonden in een taal: ze is zijn vaderland geworden.

De Vlaamse schrijver Cyriel Buysse was niet in het Frans opgevoed, maar dacht er in het begin van zijn literaire carrière op het einde van de negentiende eeuw niet aan in het "Vlaams" te schrijven: "Men moet nu eenmaal de moed hebben het zichzelf te kennen: het Vlaams is een arme, kleine taal, en een schrijver van talent kan het maar diep betreuren dat hij over geen beter voertuig van gedachten-verspreiding beschikt." Het is vooral omdat zijn Frans niet goed genoeg was - iets wat zijn goede vriend Maurice Maeterlinck hem duidelijk ook zei - dat hij zich uiteindelijk, en gelukkig maar, naar het Nederlands keerde. "Je crois que vous avez très bien fait de revenir carrément à notre flamand maternel" schreef Maeterlinck hem dan ook (let op het bezittelijk voor-naamwoord, "notre", en op de verwarring Vlaams-Nederlands).

In de kerk van Boeschepe, Frans-Vlaanderen, heb ik geluisterd naar het verhaal van twee vrouwen over een dorpsbewoner die in 1906 in de kerk was doodgeschoten door Franse gendarmes. Op het einde van hun verhaal, gebracht in vlekkeloos Frans, vroeg ik hen of ze ook Nederlands verstonden. "Nateurlik da wylder vlams klappen." Ik rook ontroerd aan hun moedertaal zo dicht bij de mijne - het West-Vlaams - maar dan als het ware onder een stolp gezet, een Vlaams uit een vorig tijdperk, een taal die in die afgeschermd omgeving op zichzelf is aangewezen, aan haar lot wordt

overgelaten en met hen zal verdwijnen. Binnen twintig jaar spreekt niemand nog in *la Flandre française* Vlaams.

Wat hebben deze anekdoten gemeen? Het hybride, de grote *confusio*, de taalverwarring die sinds Genesis gezien wordt als een straf van God voor de hoogmoed van de mens, als een vloek. Na Babel ging men van de weeromstuit in Europa nostalgisch op zoek naar de oertaal, die volmaaktheid en universaliteit combineerde. Na het Hebreeuws postuleerde het Grieks, later het Latijn, en volgens de zestiende-eeuwse humanist Jan van Gorp (Joannes Goropius Becanus) werd in het paradijs zelfs Nederlands of Diets gesproken. *Honni soit qui mal y pense*. Nu weten wij wel beter. Er bestaat geen oertaal, althans geen die volmaaktheid en universaliteit combineert.

LATINITAS

Maar als er ooit één taal eminent "Europees" is geweest, dan is het wel het Latijn. Het was de taal van het Imperium Romanum, van de kerk en van de Europese intelligentsia tot ongeveer 1700. Het Imperium Romanum staat nog altijd in het Europese collectieve geheugen gegrift als een van de meest geslaagde pogingen een groot deel van de wereld te ordenen en te besturen.

Het christendom heeft eerst Grieks, preciezer: *koinè dialektos*, de algemene taal, gesproken, de lingua franca van het oostelijk bekken van de Middellandse zee. Toen Petrus in Rome gekruisigd werd, stond het vast dat de kerk ooit Latijn zou spreken. Het Imperium Romanum stortte in, de kerk hield de taal van Rome vast. Rond 1300 schreef Dante zijn *Divina Commedia* in het Toscaans, zijn moedertaal (*vulgaris eloquentia*), maar hij moest het literair gebruik ervan nog verdedigen in een traktaat, geschreven in scholastiek Latijn. Met Petrarca begon het Humanisme, de intellectuele beweging die zich zou emanciperen van het monopolie van de clerus op kennis en taal. De humanisten zuiverden het Latijn van zijn scholastieke duisternis. Ze wilden terug naar de bronnen van het klassieke Latijn, helderder schrijven en denken. Lorenzo Valla en Erasmus zouden perfectioneren wat Petrarca in de steigers zette. Petrarca zou overigens overleven met zijn gedichten in de moedertaal, die hij zelf als *nugae*, bagatellen kapitelde. Het Latijn bleef de taal van de intellectuelen tot ca. 1700. De twee laatste grote werken geschreven in het Latijn zijn de *Ethica* van Spinoza en de *Principia mathematica philosophiae*

naturalis van Newton. Cartesius – Descartes – aarzelt al tussen Latijn en Frans. Zijn Franse boeken worden in het Latijn vertaald, zijn Latijnse in het Frans. In de novelle *Un homme obscur* laat Marguerite Yourcenar haar protagonist Nathanaël Latijn spreken tegen een jonge, Franse jezuïet die op sterven ligt op een eiland voor de Amerikaanse kust. We schrijven de zeventiende eeuw. Nathanaël spreekt geen Frans, wel Engels en hij heeft wat Latijn opgeraapt. De jezuïet spreekt geen Engels of Nederlands. Vandaar. Het Latijn is de brug die hen verbindt op dat verlaten eiland aan de andere kant van de wereld, duizenden kilometers verwijderd van Europa. Dat ontroert me.

Maar het Frans haalt het rond 1700 en neemt de rol van het Latijn over. In de Franse salons van de achttiende eeuw schittert de Napolitaanse abbé en diplomaat Galiani in het Frans. De rol van het Latijn is uitgespeeld. Zijn *momentum* is voorbijgegaan. Vandaag wordt het meer en meer een soort Sanskriet, beheerd door enkele specialisten. Het Latijn wordt vaak gegispt als elitair, maar men vergeet dat iedereen het moest aanleren als een vreemde taal, dat de kansen dus gelijk waren, en dat geen enkele Europese natie zich door het Latijn kon benadeeld voelen. Dat komt nooit terug. Babel is terug. Om te blijven. Het is ook nooit weg geweest.

DEZELFDE KRANTEN LEZEN

Dat babelse Europa vormt geen homogeen cultuurgebied. Hoe zou het ook kunnen? De casus Vlaanderen - Nederland toont op zijn eentje al aan hoe complex cultuurgemeenschap is. Beiden hebben namelijk besloten dezelfde taal te delen, maar dat wil niet zeggen dat ze daarmee ook dezelfde cultuur delen. Misschien moeten we er gewoon van uitgaan dat taalgemeenschap een noodzakelijke maar niet voldoende voorwaarde is voor cultuurgemeenschap.

Ik verklaar me nader. Wat betekent "tot een cultuur behoren"? Kossmann beantwoordde de vraag pragmatisch:

Laten we zonder enige diepzinnigheid constateren dat mensen aanemen tot een bepaalde cultuur te behoren wanneer zij gemeenschappelijk deelnemen aan de discussie over in die bepaalde cultuur als belangrijk beschouwde zaken van enigszins fundamentele aard en zij hun standpunten vormen tot in dat debat (sc. gevoerd in kranten, tijdschriften, radio en T.V., LD) opgeworpen opinies (...) Welnu, indien Nederland en Vlaanderen één cultuurgebied vormen, dan verwacht

men dat de verwerking van deze problemen op het nationale niveau plaats heeft in een discussie waaraan Vlamingen en Nederlanders gelijkelijk deelnemen en waarin representanten van beide landen op elkaar reageren en aan elkaar refereren. Is dat het geval? Ik durf hier geen pertinent antwoord op te geven maar heb de indruk dat het niet zo is.

Ik ook niet. Vlamingen en Nederlanders, die nog dezelfde taal spreken, hebben dat gemeenschappelijke forum niet waarin ze op voet van gelijkheid met elkaar discussiëren. Hoe moet dan een Europees forum ontstaan?

De socioloog Abraham de Swaan constateerde eind 2000 het ontbreken van een Europees intellectueel podium:

Er ontstaan in Europa geen intellectuele netwerken en er verschijnen ook geen Europese tijdschriften met een brede culturele en politieke thematiek, omdat de uitwisseling wordt belemmerd door taalbarrières en door de nationale inkadering van de intellectuelen binnen de afzonderlijke lidstaten. Bij gebrek aan gelegenheden en faciliteiten komt daarom op Europees niveau de discussie niet van de grond. Zonder die Europese openbaarheid kan geen sprake zijn van een inhoudelijke democratisering, van een meningsvorming waarbij de burgers van Europa in groten getale betrokken raken. En dat is het voornaamste democratische tekort van Europa.

We mogen het wat krasser formuleren: het openbare forum veronderstelt het gebruik van één taal omdat daarmee pas gelijke condities worden geschapen voor alle deelnemers aan het maatschappelijk verkeer.

Nietzsche zei al dat een natie bestaat uit mensen die dezelfde taal spreken en dezelfde kranten lezen:

Nation – Menschen, die Eine Sprache sprechen und dieselben Zeitungen lesen, heissen sich heute “Nationen” und wollen gar zu gern auch, gemeinsamer Abkunft und Geschichte sein: was aber auch bei der ärgsten Fälscherei der Vergangenheit nicht gelungen ist. (KSA, 11: 489, uit de notities voor *Jenseits von Gut und Böse*).

In 1996 klonk het in een opstel van Kossmann over de vraag of de Nederlandse eigenheid aan het verdwijnen was zo:

Of onze cultuur in de brede zin van het woord Nederlands blijft hangt niet af van haar ‘eigenheid’, en evenmin van de graad van politieke en economische zelfstandigheid, maar van onze behoefte primair met elkaar in gesprek te blijven.

Anders gezegd: de Nederlandse natie bestaat zolang er intensief in het Nederlands gediscussieerd wordt. De natie is een doorlopend gesprek.

Maar in welke taal moet de openbare discussie in Europa, het Europese gesprek gevoerd worden?

Vandaag is het Engels onze *koinè*. Natuurlijk is de kennis van het Engels noodzakelijk, maar het zou heel Europees zijn daaraan vast te verbinden dat de kennis van het Engels alleen nooit genoeg zal zijn.

Taal is namelijk heel aanwijsbaar. Ze bepaalt ons onmiddellijk in onze contacten met anderen. Als ik het woord neem in mijn taal, sluit ik iedereen uit die die taal niet machtig is. Taal beperkt dus en sluit uit. Maar elke taal is ook een verrijking, een andere manier om de werkelijkheid ter sprake te brengen, te ordenen en te interpreteren. Daarom zijn alle talen gelijkwaardig of ze nu door vijftig miljoen mensen worden gesproken of door vijf miljoen. Daarom heeft iedereen het recht zijn taal te verdedigen. Maar om aan de gevaren van exclusivisme en taalracisme te ontsnappen, moet iedereen het pleiten voor de eigen taal in dezelfde adem altijd verbinden met het pleiten voor meertaligheid, waarbij kennis van het Engels dus onontbeerlijk maar niet genoeg is. Wij hebben in Europa trouwens geen keuze. Het uitsluiten van een Europese taal ondermijnt de essentie zelf van het Europese avontuur. We mogen daar fanatiek in zijn.

Hoe kunnen wij nu concreter omgaan met deze meertaligheid, deze feitelijke verwarring? Het zal behelpen blijven. Ik doe één voorstel en herinner aan één principe.

Eerst het voorstel. Elk Europees land zou het aanleren van minstens twee andere Europese talen verplicht moeten stellen in het middelbaar onderwijs (sommigen vinden dat het vroeger moet) en misschien moet men juist niet met Engels beginnen.

En nu het principe. Het blijft een democratisch minimum, gegarandeerd door het verdrag van Amsterdam (1997), dat elke burger in Europa het recht heeft zich in zijn eigen taal te richten tot een Europese instelling, en in die taal een antwoord te krijgen. Anders gezegd, aan de externe, zichtbare en openbare kant van de Europese instellingen (dus zeker in het Europees Parlement) moeten alle Europese talen gelijkwaardig behandeld worden. Intern kan men voor pragmatische oplossingen kiezen. De vraag is hier of men voor enkele werktalen zal blijven kiezen of voor één "vehicular language": een "gedeculturaliseerd" Engels, losgezongen van de Engelse cultuur. Een dergelijke regeling zou het prestige

van het Nederlands, dat dan op dezelfde manier zou worden behandeld als Duits, Frans, Spaans enz., niet aantasten, heet het. Maar het zou ook de noodzaak doen verminderen andere talen dan het Engels aan te leren.

SIRENEN

Ik verwelkom dus Babel, maar ik wil er wel in overeind kunnen blijven. In het licht van de nieuwe taalstrijd die ons in het Europa van morgen te wachten staat, en die van een ander kaliber zal zijn dan de historische taalstrijd van het Nederlands om zijn rechtmatige plaats in België, waarschuw ik voor de sirene van het *utopische* nomadisme: hoe goed ik ook andere talen beheers, er zijn altijd "de laatste paar meters die mij nog scheiden van een *perfecte* beheersing van de taal (sc. van de andere, LD) en dus van een volledige identificatie en een volledig deelgenootschap." Die laatste meters, en dit citaat, zijn van Ger Groot, een Nederlands filosoof en publicist die in Brussel woont, thuis met zijn vrouw en dochter Spaans spreekt, op straat Frans, en met vrienden Nederlands. Groot is al twintig jaar weg uit Nederland, en zegt het volgende:

Wat blijft er voor mij, ogenschijnlijk ideale bourgeois-nomade te Brussel, na dit alles aan postmoderne flex-identiteit nog over? Naar ik moet ervaren, niet veel. In het hart van het ogenschijnlijk sexy internationalisme knaagt de frustratie. Het multilinguïsme en multiculturalisme die mijn dagelijkse leefomgeving vormen, zijn ook een bron van wanhoop die met de jaren alleen maar toeneemt. Daarin speelt de taal een beslissende rol. (...) In mijn taal besta ik, maar raak ik tegelijk van mijzelf vervreemd. Dat geldt reeds voor mijn moedertaal, die zich nooit *helemaal* naar mijn intenties en gedachten plooit. Maar het geldt in veel overweldigender mate voor de *andere* talen waarin ik mij beweeg. Die kloof wordt – vreemd genoeg – alleen maar scherper naarmate de identificatie verder lukt. Sinds twintig jaar spreek ik Spaans. In mijn persoonlijk leven is het de overheersende taal en ik druk me daarin meestal moeiteloos en zonder nadenken uit. Maar als het erop aankomt, blijven de scherpste en precisie die ik in het Nederlands bezit uit, vluchten de woorden voor mijn gedachten weg en hapert mijn uitdrukkingsvermogen.

De laatste paar meters. Dat besef werpt Groot en mezelf terug op zijn en mijn eigen taal en taalgemeenschap, op zijn Nederlanderschap en mijn hybrider Vlaamse, Belgische, Nederlandstalige eigenheid.

Ik waarschuw ook voor die andere sirene, die van het *valse* pragmatisme. Onder het mom van de roep om efficiëntie, raken wij allemaal besmet door de ideologie van nut en rendement, de ideologie van de rechte lijn die de kortste afstand tussen twee punten is. Er gaat nogal wat verloren aan precisie en nuance in die rechte lijn, als iedereen van Vladivostok tot Lissabon allerlei gaat "implementeren" in een "gedeculturaliseerd" Engels, losgezongen van de Engelse cultuur. Dit idioom is "not an unmixed blessing" voor Engelse moedertaalsprekers. Ze vrezen terecht kleur-, geur- en smakeloosheid van een dergelijke overgebruikte en overbevroegde "vehicular language". Net zoals alle andere talen zal ook het Engels zich naast deze *koinè* moeten proberen te handhaven. Men kan zich overigens afvragen of hét Engels nog bestaat: bestaan er niet eerder *Englishes*? Maar dit terzijde.

En zo kom ik tot een voor planologen, Eurocraten en kosmopoliete diplomaten angstaanjagende conclusie dat het wel eens heel Europees zou kunnen zijn een gedeculturaliseerde "vehicular language" te bestrijden, of tenminste in een soort guerrilla Babel te bevorderen, duizend Babels te creëren, ontelbare bloemen te laten bloeien, náást elkaar.

IL FAUT ÊTRE DE QUELQUE PART

U hebt de titel nog te goed. Ik begrijp mijn landgenoot Jacques Brel heel goed, die in *Les F.* (en hij bedoelde *les Flamingants*) gepijnigd opmerkt:

(...) quand les soirs d'orage des Chinois cultivés
Me demandent d'où je suis, je répons fatigué
Et les larmes aux dents: 'Ik ben van Luxembourg'.

«Il faut être de quelque part» zei Cardinal de Retz. Preciezer, men is altijd van ergens, of men dat nu graag heeft of niet. Brel drukte zijn hybride, verscheurde aangehörigheid uit door twee talen te gebruiken, en zo een exclusieve "Vlaamse" of "Franstalige" denominatie te ontwijken. Hij ontsnapte aan België door te kiezen voor een soort Luxemburg, een virtuele natie waar de mensen talen naast elkaar hanteren – Frans, Duits, zelfs Engels – en onder elkaar, als een soort geheimtaal, Letzeburgs.

Ik ben van Luxembourg.

Het is geen slechte omschrijving voor iemand die heimwee heeft naar Europa.